

اینان (جز ابو ساره علی) از راویان مشهورند که از امام محمدباقر (ع) و امام جعفر صادق (ع) حدیث نقل کرده‌اند و رجال شناسان شیعی همه آنان را موقوق دانسته‌اند.

در میان رجال یاد شده، دو تن از شهرت علمی بیش‌تری برخوردارند: محمدبن حسن و معاذ بن مسلم. محمد، مشهور به «رواسی»، از اصحاب مورد وثوق صادقین (ع) و عالمی صالح و از راویان معروف شیعی است. وی از عالمان برجسته‌نحو و در زمان خود بزرگ‌ترین استاد این علم در کوفه، و نخستین کسی بوده که در این شهر در نحو کتاب نوشته است. کسائی و فراء نزد وی درس خوانده‌اند. او را آثاری بوده است به نامهای: ۱. الفیصل، ۲. معانی القرآن، ۳. التصغیر، ۴. الوقف والابتداء الکبیر، ۵. الوقف والابتداء الصغیر، ۶. کتاب الهمز، ۷. اعراب القرآن. گفته‌اند که در حدود ۱۷۰ ق/ ۷۸۶ م در گذشته است.

معاذبن مسلم نیز از استادان مشهور بوده است. معاصران و شاگردان مستقیم و غیرمستقیم وی در تکمیل و غنای علوم عربی از او بهره‌ها گرفته‌اند. کسائی در فراگیری و کمال بخشیدن به دانش نحو پیش از همه مدیون معاذ است. او در علم صرف نیز سرآمد و ممتاز بوده و نخستین کسی است که این علم را به صورت منظم بنیاد نهاده است. وی شعر هم نیکو می‌سروده است. معاذبن مسلم از یاران کَمِیت بن زید، شاعر مشهور و آزاده شیعی است. وی از راویان معتبر شیعی و از شاگردان امام جعفر صادق (ع) بوده است. تألیفات بسیاری به او منسوب است، اما اطلاع روشنی از آنها در دست نیست. سال تولد و مرگ او به درستی دانسته نیست، اما همین اندازه روشن است که او را عمری دراز بوده و برخی گفته‌اند که ۱۵۰ سال زیسته است. زندگی او چندان به درازا کشیده که فرزندان و نوادگان وی پیش از مرگش درگذشته‌اند.

مأخذ: امین، محسن، اعیان الشیعة، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۳، ق. ۸۸/۲ - ۸۹ - بحر العلوم، محمد مهدی، رجال، تهران، ۱۳۶۳، ش. ۲۷۶/۱ - ۲۸۲، خوبی، ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، بیروت، ۱۴۰۳، ق. ۲۷۹/۴ - ۹۳/۶ - ۵۷/۱۳، ۹۴ - ۲۰۵/۱۵ - ۲۰۶، ۱۲۷/۱۸ - ۱۸۷ - ۱۸۹، ۱۶۱/۲۱، ق. ۱۶۱/۲۱، ق. ۱۳۹۷، ق. ۱۹۶/۱، مامقانی، محمدحسن، تنقیح المقال، نجف، ۱۳۵۲، ق. ۲۶۶/۱، ۳۴۵، ۳۴۸/۲، ۹۹/۳ - ۱۰۰، ۲۱۴، ۲۲۱، مدرس، محمدعلی، ریحانة الادب، تبریز، ۱۳۴۶، ش. ۴۳۱/۸؛ نجاشی، احمدبن علی، رجال، قم، مکتبة الداوری، صص ۲۰۰ - ۲۲۷.

بخش معارف

آلِ ابی سبیره از خاندانهای شیعی کوفه که در سده‌های ۱ و ۲ ق/ ۷ و ۸ م چند فقیه و محدث از میان ایشان برخاستند و به همین سبب معروفیت یافتند. جد اعلای این خاندان، ابوسبیره یزیدبن مالک بن عبدالله بن ذؤیب الجعفی الکوفی است. وی با ۲ پسرش، سبیره و عزیز به دیدار رسول اکرم (ص) نایل آمد. پیامبر (ص) عزیز را عبدالرحمن نام نهاد. به نقل برخی مورخان، عبدالرحمن در جنگ کربلا از سوی عمر بن سعد، فرماندهی سربازان ۲ قبیله مذحج و اسد را برعهده داشته

است (ابن اثیر، ۴/۶۰). معروف‌ترین رجال این خاندان که از فرزندان اویند، عبارتند:

۱ - **حُثَیْمَةُ (حُثَیْمَةُ) بن عبدالرحمن**. درباره تاریخ زندگانی وی اختلاف نظر بسیار است. طوسی وی را از اصحاب امام باقر (ع) و امام صادق (ع) شمرده (رجال الطوسی، ۱۸۷ و ۱۲۰) و حلی او را نزدیک به عدالت می‌داند (خلاصة الاقوال، ۳۳). نجاشی او را از یاران عبدالله بن مسعود (د ۳۲ ق/ ۶۵۲ م) می‌شمارد (ص ۸۰). در منابع اهل سنت وی را از اصحاب امیرالمؤمنین علی (ع) شمرده‌اند که از آن امام و نیز از ابن عباس و عدی بن حاتم و جمعی دیگر از صحابه و تابعین روایت کرده است (عسقلانی، ۱۷۸/۳؛ رازی ۳۹۳/۲) - ۳۹۴. طبق برخی از منابع اهل سنت، در قیام عبدالرحمن بن الاشعث شرکت داشته است (عسقلانی، ۱۷۸/۳ - ۱۷۹؛ العجلی، ۱۴۵ - ۱۴۶). همین منابع وفات او را ۸۰ ق/ ۶۷۹ م دانسته‌اند و این بدان معنی است که پیش از ولادت امام صادق (ع)، یا کمی بعد از آن، درگذشته است.

۲ - **اسماعیل بن عبدالرحمن**. تابعی دانشمند، از اصحاب نزدیک امام باقر (ع) و امام صادق (ع) بوده و از ایشان روایت کرده و در حیات امام صادق درگذشته است. او را نقه شمرده‌اند. از دیگر مشاهیر این خاندان، حصین بن عبدالرحمن، بسطام بن عبدالرحمن و محمدبن اسماعیل را می‌توان نام برد که از اصحاب نزدیک امام صادق بوده و از وی روایت کرده‌اند.

مأخذ: ابن الاثیر، الکامل فی التاریخ، بیروت، دارصادر، ۱۳۹۹؛ ابن عمر، یوسف بن عبدالله، الاستیعاب فی معرفة الاصحاب، قاهره، مطبعة النهضة، ۱۶۶۷/۴، حلی، حسن بن یوسف، ایضاح الاشتباه فی اسماء الرواة، ج سنکی، همدان، خلاصة الاقوال فی معرفة الرجال، تهران، ج سنکی، حلی، علی بن داود، کتاب الرجال، به کوشش محدث اربوری، دانشگاه تهران، ۱۳۲۲، ش. ص ۶۸؛ الرازی، محمدبن ادریس، الجرح والتعديل، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۷۱، ق. طوسی، محمدبن حسن، رجال الطوسی، التلخیص، المطبعة الحیدریة، ۱۳۸۰، ق. همدان، فهرست، به کوشش محمود رامیار، دانشگاه مشهد، ۱۳۵۱، ش. ص ۶۷؛ العجلی، احمدبن عبدالله، تاریخ النقات، بیروت، دارالکتب العلمیة؛ عسقلانی، ابن حجر، تهذیب التهذیب، حیدرآباد، ۱۳۲۵، ق. نجاشی، احمدبن علی، رجال النجاشی، قم، مکتبة الداوری، ۱۳۹۸، ق. محمدعلی مولوی

آلِ ابی شُعَیْبَةَ، خاندانی شیعی که در سده‌های ۱ و ۲ ق محدثان و فقهای نامداری از آن برخاستند و به همین علت این خاندان معروفیت بسیار یافت. این خانواده اهل کوفه بوده، اما به سبب ارتباط بازرگانی مستمر افراد آن با حلب، به حلبی شهرت یافته است. مشاهیر آل شعبه ۹ تن‌اند: ابوشعبه، علی، عمر، عبدالله، محمد، عمران، عبدالاعلی، احمد و یحیی.

ابوشعبه از امام حسن و امام حسین (ع)؛ علی، عمر، عبدالله، عمران و عبدالاعلی از امام صادق (ع)؛ محمد و یحیی از امام باقر و امام صادق (ع)؛ و احمد از امام صادق و امام رضا (ع) روایت کرده و همه آنان مورد وثوق‌اند. عبدالله بن علی کتاب معتبری در فقه دارد که امام صادق (ع) آن را

یعنی هنگام مرگ ابوحمزه بیش از یک سال نداشتنه است، ناچار در تاریخ مرگ او تردید کرده‌اند. در آثار نویسندگانی که توجه به این تناقض داشته‌اند، دوره حل یافت می‌شود: برخی عمر او را به ۹۵ سال برکشیده‌اند و تاریخ وفاتش را بعد از ۱۵۰ ق/ ۷۶۷ دانسته‌اند برخی دیگر، روایت ابن محبوب را به واسطه دانسته‌اند، نه مستقیماً از خود او. در مقابل، گروهی دیگر حتی در اینکه وی زمان امام کاظم (ع) (امانت: ۱۴۸ - ۱۸۳ ق/ ۷۶۵ - ۷۹۹ م) را دریافته باشد تردید کرده‌اند. (نک: ابوحمزه ثمالی).

۲. محمد بن ابی حمزه: کتبی و نجاشی او را در شمار ثقات یاد کرده‌اند. برخی او را از اصحاب امام محمد باقر (ع) و برخی از اصحاب امام جعفر صادق (ع) دانسته‌اند. گرچه نام وی در بیش از ۲۰۰ سلسله سند مذکور است، اما چیزی بیش از این از احوال او دانسته نیست. در کتابهای رجالی، شخصی به همین نام، ولی با نسبت تیمی یاد شده است که برخی از رجال شناسان با احتیاط تمام کوشیده‌اند او را بر محمد ثمالی منطبق کنند (بخصوص نک: امین، ۵/ ۴۶۴).

۳. علی بن ابی حمزه: طبق روایت کتبی از حَدَوْتِهِ، همراه دوبرادر دیگرش، در شمار راویان موق شیعیه ذکر شده است.

۴. حسین ابی حمزه: درباره او میان نویسندگان و در کتابهای رجالی، اختلاف سختی پیدا شده است. اختلاف ظاهراً از آنجا آغاز شده که کتبی از حسین بن ابی حمزه، فرزند ابوحمزه، نام برده و وی را نقه دانسته است. ولی نجاشی حسین دیگری را که فرزند حمزه لیشی دانسته، ذکر کرده و گوید این حمزه داماد ثابت (ابوحمزه) بوده و در نتیجه، این حسین نواده دختری ابوحمزه است نه فرزند او؛ و از این روست که نجاشی (ص ۴۰) هنگام برشمردن پسران ابوحمزه، از حسین نام نبرده است. از همین جاست که برخی (خاصه علامه حلی، ص ۲۶) هردو تن را شخص واحدی دانسته‌اند. به هر حال، بیش تر احتمال می‌رود که حسین نواده دختری ابوحمزه باشد. وی را از اصحاب امام صادق (ع) و امام باقر (ع) دانسته‌اند و از راویان موق به شمار آورده‌اند. گفته‌اند که حسن بن محبوب از وی روایاتی نقل کرده است. گروهی نیز، گویی به منظور تفکیک میان دو حسین، مرجع ابن محبوب را حسین فرزند ابوحمزه دانسته‌اند.

مورخان از ۳ تن دیگر از فرزندان ابوحمزه یاد کرده‌اند که در قیام زید بن علی بن حسین (۷۹ - ۱۲۲ ق/ ۶۹۸ - ۷۴۰ م)، که به روزگار حکومت هشام بن عبدالملک روی داد شرکت کرده و به شهادت رسیده‌اند. آنان عبارتند از نوح، منصور و حمزه.

مأخذ: آقا بزرگ، الذریعة، ۴/ ۲۵۲؛ ابن ابی حاتم رازی، محمد بن ادریس، الجرح والتعديل، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۷۱ ق، صص ۴۵۰ - ۴۵۱؛ ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، بیروت، دار صادر، ۵/ ۸؛ ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، به کوشش احسان عباس، بیروت، دار صادر، ۳۶۴/۶؛ ابن ندیم، محمد بن اسحاق، الفهرست، بیروت، دار المعرفه، ۱۳۹۸ ق، صص ۵۰ - ۵۱؛ استرآبادی، محمد، نهج المقال، ۱۳۰۴ ق، صص ۷۳ - ۷۴؛ امین، محسن، اعیان الشیعة، بیروت،

ستوده و به گفته شیخ طوسی، نخستین اثر فقهی شیعه است. محمد بن علی نیز رساله‌ای در فقه دارد و به احمد و یحیی نیز کسی نسبت داده شده است.

مأخذ: امین، محسن، اعیان الشیعة، بیروت، دارالعارف، ۱۴۰۳ ق، ۲/ ۸۹؛ خویی، ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، بیروت، ۱۴۰۳ ق، ۲/ ۱۷۷ - ۱۷۸، ۱۷۸ - ۱۷۷/۱۱، ۸۰ - ۲۳۶/۱۳، ۱۴۵، ۱۵ - ۱۴۴، ۳۰۲/۱۶ - ۳۰۴، ۷۱/۲۰ - ۷۳/۲۱، ۱۸۳؛ طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل، تهران، المكتبة الاسلامیة، ۱۳۸۳ ق، ۲/ ۶۳۹، ۶۳۹؛ ۱۳۵۸؛ طوسی، محمد بن حسن الفهرست، به کوشش محمود رامیار، دانشگاه مشهد، ۱۳۵۱ ش، صص ۲۰۳ - ۲۰۴، ۳۰۳، ۳۶۲؛ مامقانی، محمد حسن، تنقیح المقال، نجف، ۱۳۵۲ ق، ۱/ ۱۳۲، ۷۴/۱۲، ۲۴۰/۲، ۲۶۳، ۳۴۰، ۳۵۱؛ مدرسی، محمد علی، رجحان الادب، تبریز، ۱۳۴۶ ش، ۳۳۲/۸.

آل ابی صفیه، خاندان روایی شیعی در کوفه در سده ۱، ۱/ ۷ و ۸ م. از سر سلسله اینان «دینار ابوصفیه ثمالی» اطلاعی در دست نیست. همین اندازه معلوم است که وی در سده نخست در کوفه می‌زیسته است و روشن نیست که آیا مولای آل مهلب بوده است یا نه، ولی اغلب نویسندگان شیعی این ولاء را بر وی و خاندانش نپسندیده‌اند. نیز نسبت دینار به ثماله مورد گفت و گو است. گروهی (از آن میان صدوق) گفته‌اند او از طایفه بنی نعل بوده و چون این خاندان در جوار ثماله می‌زیسته‌اند، ناچار از آنان نسبت گرفته‌اند.

مشهورترین چهره‌های آل ابی صفیه اینانند:

۱. ابوحمزه ثمالی نابت بن دینار: وی که بنیادگذار خاندان است، از کسانی است که دوران ۴ امام شیعی: علی بن الحسین (ع)، محمد بن علی (ع)، جعفر بن محمد (ع) و، به گفته برخی، دوره امامت موسی بن جعفر (ع) را درک کرده و از خاصان مورد اعتماد آنان به شمار می‌آمده است. نقل شده است که امام صادق (ع) ابوحمزه را «سلمان فارسی» عصر دانسته و امام رضا (ع) او را «لقمان» زمان خود خوانده است. او از راویان موق شیعی است به طوری که خبر واحد او را معتبر می‌شمارند. هر چند شماری از رجال شناسان اهل سنت ابوحمزه را «ضعیف» و «واهی الحدیث» و «أقرب الی الضعف» و «لایُحْتَجُّ بِهِ» و «لین» دانسته‌اند و گاهی علت این امر را غلو او در تشیع و یا اعتقاد به رجعت ذکر کرده‌اند (امین، ۹/۴ - ۱۱)، ولی گروهی از اینان نیز از وی حدیث نقل کرده‌اند و از این رو، او از جمله اندک کسانی از راویان شیعه است که اهل سنت نیز بر وی اعتماد کرده‌اند. مشهورترین منقولات او یکی دعای سحر از امام سجاد (ع) است که به «دعای ابوحمزه ثمالی» معروف است و دیگر رساله الحقوق که باز از آن امام روایت شده است. علاوه بر این، کتابهایی بدین نامها به وی نسبت داده‌اند: تفسیر که به عنوان نخستین تفسیر مدون شیعی شهرت یافته؛ النوادر، در حدیث، که حسن بن محبوب نقل کرده، و کتاب الزهد. در تاریخ مرگ ابوحمزه اختلاف است. بیش تر وفات او را ۱۵۰ ق/ ۷۶۷ م نوشته‌اند، اما چون بسیاری از اقوال او را حسن بن محبوب روایت کرده و وی از ۱۴۹ ق/ ۷۶۶ م تا ۲۲۴ ق/ ۸۳۹ م زیسته است،